

***Tantum autem honoris
magistris suis detulit
(Vita Marci Antonini II-III
a Ad seipsum I)***

■ FILIP KARFÍK (Fribourg)

Pro dobu vlády císaře Marka Aurelia, jakož i Antoninů vůbec, je naším hlavním dějepisným pramenem *Historia Augusta* (HA), spis, o němž jeho přední současný znalec praví, že je „nejzáhadnějším a nejkontroverznějším dílem dochované latinské literatury“.¹ Obě obsáhlejší a svou povahou méně záhadná vylíčení života a vlády Marka Aurelia, o jejichž existenci víme, jsou ve své původní podobě bohužel ztracena: z řecky psaných *Římských dějin* Cassia Diona je pro dobu Antonina Pia a Marka Aurelia dochována jen Xifilinoва *Epitomé* 71. knihy spolu s několika byzantskými excerpty a ztraceny jsou i latinsky psané *Životopisy císařů* z pera Maria Maxima, jež navazovaly na *Životopisy* Suetoniovy. HA sama byla zejména od dob studií Dessauových² a Mommsenových³ předmětem neutuchajícího bádání (podílela se na něm četnými studii profesorka Bohumila Mouchová⁴), které se soustředilo jednak na otázku identity pisatelů či pisatele tohoto díla, jednak na otázku jeho (částečně fiktivní) povahy a jeho zdrojů, v tom zejména jeho vztahu ke ztraceným *Životopisům* Maria Maxima. V otázce autorství panuje dnes široká shoda o správnosti názoru Dessauova, podle něhož jde o dílo jediného autora doby valentinianovsko-theodosiánské, který se vydává za šest rozdílných autorů doby Diocletianovy a Constantinovy. Naproti tomu otázka pramenů,

¹ BIRLEY 2012, s. 27.

² DESSAU 1889, 1892, 1894.

³ MOMMSEN 1890. Podrobné shrnutí celé diskuse a jejího pokračování podává CHASTAGNOL 1994, s. XV-XXXIV.

⁴ SRV. MOUCHOVÁ 1970, 1972, 1975, 1976, 1983a, 1983b, 1983c, 1993, 1997.

z nichž pravděpodobný pisatel *HA* čerpal, zůstává předmětem sporů,⁵ a to zejména pokud jde o vztah k *Životopisům* Maria Maxima. Tvořily tyto životopisy hlavní zdroj *HA*, jak se domnívá Antony R. Birley?⁶ Nebo představovaly jen doplňkový materiál, zatímco hlavním zdrojem bylo jiné, střízlivější historické dílo, jak se domníval Ronald Syme?⁷

K zastáncům názoru, že pisatel *HA* měl k dispozici jiný, mnohem střízlivější a podstatně serióznější historiografický zdroj, než jaký představovaly *Životopisy* Maria Maxima, patřil před více než sto lety lipský historik císařského domu Antoninovců Otto Theodor Schulz, který se pokusil z *HA* vypreparovat „věcně-historická excerpta“ anonymního dějepisce, v němž spatřoval latinsky pšícího současníka Cassia Diona.⁸ K těmto „excerptům“ řadil mj. i kapitoly II-III z *Vita Marci Antonini Philosophi (VM)*, jež jsou věnovány Markovým vychovatelům. Schulz soudil, že autor „věcně-historického“ zdroje *VM* musel patřit do okruhu Markových spolužáků, o nichž se činí jmenovitá zmínka ve *VM* III 8, a vyslovil dokonce domněnku, že se mohlo jednat o jednoho ze dvou zde uvedených senátorů.⁹ Součástí Schulzovy konstrukce přitom byla teze, že pisatel *VM* v těchto partiích nečerpá z první knihy Markových vlastních zápisků, jež známe pod titulem εἰς ἑαυτὸν a jejichž první kniha rovněž obsahuje výčet Markových učitelů.

Schulzovy vývody publikované roku 1907 vyvolaly roku 1912 kritickou odezvu štýrskohradeckého editora Markových zápisků Heinricha Schenkla (syna a nástupce brněnského rodáka Karla Schenkla),¹⁰ který podrobil paralely mezi *VM* II-III a *Ad seipsum* I znovu detailní analýze. Schenkla zpochybnil Schulzovo tvrzení, že informace z *VM* II-III nemohou alespoň zčásti pocházet z první knihy *Ad seipsum*, a vyslovil domněnku, že zdrojem výčtu Markových učitelů ve *VM* II-III mohl být Markův propuštěnec Chryserós, o němž se zmiňuje Theofilos z Antiochie (*Ad Autolyicum* III 27) jako o autoru chronografie od založení Říma po konec vlády Marka Aurelia. Podle

⁵ Srv. přehled bádání za léta 1967-1992, který podává BARNES 1995.

⁶ BIRLEY 2012 s odkazy na starší publikace; viz též CHASTAGNOL 1994, s. 116-117.

⁷ SYME 1983, s. 30-45; „an accurate and sober biographer“, s. 32; „the basic source was a sober and prosaic product“, s. 40.

⁸ SCHULZ 1907. Schulz tohoto svého hrdinu nazývá „der ausgezeichnete sachliche Autor“ a neváhá jej hodnotit výše než samotného Diona Cassia, srv. SCHULZ 1907, s. 3-5.

⁹ SCHULZ 1907, s. 39 s pozn. 97.

¹⁰ SCHENKL 1912. Edice Markova spisu: SCHENKL 1913.

Schenkla byl Chryserós o podrobnostech Markova života jistě dobře informován, mohly mu být známy Markovy zápisky a mohl mít dokonce podíl i na jejich vydání.¹¹

Dějiny transmise textu Markových zápisků εις ἑαυτὸν jsou však ještě záhadnější než otázka zdrojů HA. O tomto dnes tak populárním spise císaře-filosofa totiž v antické tradici neexistuje jediná spolehlivá zmínka, a to až hluboko do doby byzantské. Prvním autorem, který se o Markově spisu beze vší pochyby zmiňuje, je Arethas, významný byzantský vzdělanec a císařský biskup přelomu devátého a desátého století, jemuž vděčíme mj. za *Codex Bodleianus Clarke 39* s opisem Platónových děl a mnoho dalších vzácných rukopisů.¹² Činí tak v dopise héraklejskému metropolitovi Démétriovi (*Epist.* 44, I 305 Westerink) z doby před r. 907,¹³ v němž mu píše, že vlastní „veleužitečnou starou knihu (βιβλίον παλαιόν) blaženého císaře Marka“, kterou nechal přepsat, aby ji jako novou (νεαρόν) předal dalším generacím, a že vzácný starý rukopis chce věnovat Démétriovi. Kromě tohoto dopisu se Arethas o Markově knize zmiňuje ještě ve své redakci scholií k Diónu Chrysostomovi a k Lúkianovi.¹⁴ Vedle Arethových zmínek existuje také epigram v *Palatinské antologii* (XV 23), který se vztahuje k Markově knize a který je pravděpodobně rovněž byzantského původu.¹⁵ Žádné nezpochybnitelné starší svědectví o Markově knize neexistuje, a to ani u Markových životopisců ani u jeho pozdějších vzdělaných obdivovatelů, jakými byli filosofující rétor Themistios či další filosof na císařském trůně Julián.¹⁶ Tato skutečnost ostře kontrastuje s prokazatelnou znalostí Markových listů u antických autorů.¹⁷ Je značně nepravděpodobné, že by se v korpusu dochované antické literatury, jakkoli je zlomkovitý, nevyskytla jediná zmínka o císařově knize, kdyby byla ve starověku čtena. Pravděpodobnější je, že Markovy zápisky εις ἑαυτὸν zůstaly po císařově smrti veřejnosti neznámé.

¹¹ SCHENKL 1912, s. 96 s pozn. 1.

¹² SRV. SICHERL 1966/1980, s. 537, IRIGOINE 1962/1980, s. 192.

¹³ K interpretaci textu tohoto listu SRV. CORTASSA 1997 a HADOT 2002, s. XIX-XXI.

¹⁴ HADOT 2002, s. XXI-XXII.

¹⁵ HADOT 2002, s. XXII-XXIV. V úvahu připadá buď Arethas sám, nebo Theofylaktos Simmokatés nebo nějaký jiný byzantský čtenář Markovy knihy.

¹⁶ SRV. ROSEN 2002 proti svědectví textů, které cituje DALFEN 1987, s. XXI-XXII (SRV. SCHENKL 1913, s. XXXIX); SRV. též HADOT 2002, s. XII-XIX, a CEPORINA 2012, s. 46-48.

¹⁷ CORTASSA 1994, FLEURY 2012, s. 62.

Tato okolnost souvisí s povahou Markova spisu. Autor poslední kritické edice první knihy *Ad seipsum*¹⁸ a významný interpret Markovy filosofie¹⁹ Pierre Hadot dovozuje, že Markovy aforistické zápisky skutečně byly určeny jen pro jeho vlastní potřebu a nebyly redigovány s úmyslem zveřejnění.²⁰ Když psal své poznámky, soudí Hadot, následoval císař výzvu obsaženou v epiktétovských spisech, které byly hlavní inspirací jeho stoicismu:²¹ „Právě o těchto zásadách musí filosofové rozjímat, právě je si musí každodenně zapisovat a v nich se musí cvičit.“²² „Tyto zásady musíš mít ve dne v noci po ruce, musíš si je zapisovat a předčítat. O nich musíš sám k sobě promlouvat...“²³ Jak poznamenává Hadot: „Je docela dobře možné, že mnozí posluchači stoických filosofů praktikovali tato písemná cvičení, jež jim jejich učitelé doporučovali. Ale protože tyto texty nebyly určeny ke zveřejnění, zmizely. Možná, že by nám tak zůstala neznámá celá rozsáhlá oblast literární aktivity starověku, kdybychom nevladli spis císaře-filosofa.“²⁴ Markovy zápisky tedy dost možná představovaly právě jen takováto *hypomnēmata*, písemné poznámky pro ryze osobní potřebu.²⁵ Jako takové tvořily součást jeho osobní pozůstalosti, nestaly se nikdy předmětem skutečného vydání a do byzantských dob se dochovaly v skrytu nějakého archivu či knihovny.²⁶

Tento osud sdílela i současná první kniha *Ad seipsum*, která se svou povahou liší od ostatních jedenácti a byla pravděpodobně sepsána buď až po nich, nebo souběžně s nimi.²⁷ Hadot ji charakterizuje jako „nepřímou autobiografii: Marcus Aurelius hovoří sám o sobě, když hovoří o druhých a když činí bilanci toho, co dostal.“²⁸ I tato kniha, na rozdíl od ostatních souvislá a uzavřená, sloužila patrně podobnému účelu jako knihy ostatní: soustředěná vzpo-

¹⁸ HADOT 2002.

¹⁹ HADOT 1997.

²⁰ HADOT 2002, s. XXXI-XL.

²¹ Srv. Marcus Aurelius, *Ad seipsum*, I 7,8.

²² EPICTETUS, *Diss.* I 1, 25: ταῦτα ἔδει μελετᾶν τοὺς φιλοσοφοῦντας, ταῦτα καθ' ἡμέραν γράφειν, ἐν τούτοις γυμνάζεσθαι.

²³ EPICTETUS, *Diss.* III 24, 103: Ταῦτα νυκτός, ταῦτα ἡμέρας πρόχειρα ἔστω· ταῦτα γράφειν, ταῦτα ἀναγιγνώσκειν· περὶ τούτων τοὺς λόγους ποιεῖσθαι, αὐτὸν πρὸς αὐτόν...

²⁴ HADOT 2002, s. XL.

²⁵ HADOT 2002, s. XXXIX.

²⁶ HADOT 2002, s. XXVI.

²⁷ HADOT 2002, s. XLVI-LX.

²⁸ HADOT 2002, s. LVIII.

mínka na to, za co ve svém duchovním životě vděčí druhým lidem a bohům, upevňuje pisatelovu vůli žít životem ctnosti.²⁹

Zdá se tedy, že ve *VM* II-III a v *Ad seipsum* I máme před sebou dvě na sobě nezávislá podání o témž předmětu: jedno z pera císařova životopisce, v poslední instanci kompilátora *HA*, před ním buď Maria Maxima, nebo jiného staršího historika, které je určeno pro širokou veřejnost, a druhé z pera císaře-filosofa, určené především a možná výlučně jemu samému. Tomu odpovídá výrazný rozdíl mezi obojím podáním, který se netýká ani tak faktografického obsahu, jímž je jmenný seznam Markových vychovatelů a učitelů, jako spíše kontextu a perspektivy, v nichž jeden a druhý pojednávají o týchž osobách.

*

Povšimněme si nejnápadnějších rysů tohoto dvojího podání. Pisatel *VM* (resp. jeho zdroj) podřizuje své líčení třem vůdčím hlediskům. Prvním je zdůraznění pouta, které Marka vázalo k filosofii. Druhým je motiv vděku, jež Marcus prokazoval svým učitelům. Třetím je klasifikace učitelů podle disciplín a školské příslušnosti filosofů.

Zastavme se nejprve u klasifikace učitelů. Ta představuje curriculum Markových studií, které začíná elementárními disciplínami (*prima elementa*, II 2) a jehož vrcholem jsou filosofické nauky (*philosophiae scita*, II 1).³⁰ Učitelé základních disciplín jsou *litterator*, *comædus*, *musicus* a *geometra* (II 2). Byli jimi údajně³¹ Euforion v literatuře, Geminus v dramatickém umění a Andron v hudbě³² a v geometrii. Druhý stupeň představují *grammatici* a *oratores* (II 3-4). Gramatikové byli zřejmě čtyři, jeden řecký, Alexander Cotiaensis,³³ a tři latinští, Trosius Aper, Polio³⁴ a Eutyichius Proculus Sic-

²⁹ HADOT 2002, s. LVIII.

³⁰ K tendenci pisatele *HA* zdůraznit filosofické vzdělání budoucích císařů srv. STRAUB 1970 a nověji zejména Ilsetraut HADOT 2005, s. 238-246; ke kulturně-politickým motivacím pisatele *HA* srv. STRAUB 1963.

³¹ K fiktivním jménům v *HA* srv. SYME 1966; viz též STRAUB 1970, s. 247-248, pozn. 2. ADAMS 2013, s. 60-61, 132-133 nepřináší oproti starší literatuře nic nového.

³² Srv. SCHEITHAUER 1998, s. 297-298.

³³ Srv. HADOT 2002, s. XCVII-XCIX.

³⁴ BIRLEY (1968, s. 40-41) místo rukopisného *ETPOLONO* čte „[et] *Polensi*“, které vztahuje k předchozímu jménu: Trosius Aper z Poly (v Istrii). Řeční gramatici by pak byli jenom dva.

censis.³⁵ Rovněž řečníci byli čtyři, tentokrát tři řečtí, Aninius Macer,³⁶ Caninius Celer³⁷ a sám Herodes Atticus, a jeden latinský, Fronto Cornelius.³⁸ Třetí, vrcholný stupeň, představují učitelé filosofie (II 6 – III 4). Ti jsou klasifikováni podle školské příslušnosti. Jsou to až na jedinou výjimku stoici: Apollonius Chalcedonius,³⁹ Sextus Chaeronensis⁴⁰ (vnuk Plútarchův), Iunius Rusticus⁴¹ a Claudius Maximus.⁴² Výjimku tvoří peripatetik Claudius Severus.⁴³ Konečně – jakoby navíc – se Marcus věnuje i studiu práv (III 6). Jeho učitelem byl Lucius Volusius Mæcianus.⁴⁴ Mimo toto curriculum, v jehož rámci byl Marcus svěřen *magnis praeceptoribus*, tj. které pro něho zajišťovali soukromí učitelé, navštěvoval i veřejné školy rétoriky (III 8). Ze zde působících *declamatores* nejmenuje VM žádného.

Druhé důležité hledisko pisatele VM spočívá v tom, že filosofická studia prezentuje jako vyvrcholení Markovy formace, k němuž byl předurčen svou povahou a k němuž právě proto také směřoval výběr učitelů: *Fuit a prima infantia gravis. at ubi egressus est annos, qui nutricum foventur auxilio, magnis praeceptoribus traditus ad philosophiae scita pervenit* (II 1). Těmito slovy uvozuje pisatel VM celý příslušný passus. Týž motiv se vrací při vylíčení Markových filosofických studií: *Philosophiae operam vehementer dedit et quidem adhuc puer...* (II 6). I Markův zájem o filosofii má své stupně: od vrozené vážnosti, přes jinošskou nápodobu vnějších atributů filosofického způsobu života – *habitus philosophi sumpsit et deinceps tolerantiam, cum studeret in pallio et humi cubaret* (II 6) – až po oddanost studiu i v době, kdy byl povolán k vládní odpovědnosti: *tantum autem studium in eo philosophiae fuit, ut adscitus iam in imperatoriam tamen ad domum Apollonii discendi causa veniret* (III 1). I zmínka o studiu práva potvrzuje ústřední roli, kterou v Markově formaci zaujímal filosofie. Budoucí císař se věnuje „také“ studiu práva: *studuit et iuri* (III 6).

³⁵ Srv. BIRLEY 1968, s. 39-40.

³⁶ BIRLEY (1968, s. 41-42) navrhuje místo rukopisného *Animo Macro* jako možnou variantu též *Annio* vedle *Aninio*.

³⁷ Srv. PIR II 388.

³⁸ Srv. HADOT 2002, s. C-CVII.

³⁹ Srv. HADOT 2002, s. XC-XCV.

⁴⁰ Srv. HADOT 2002, s. XCV-XCVII.

⁴¹ Srv. HADOT 2002, s. LXXXIV-LXXXIX.

⁴² Srv. HADOT 2002, s. CXV-CXIX.

⁴³ Srv. HADOT 2002, s. CXIV-CXV.

⁴⁴ Srv. RE II/17, 904-906 s. v. Volusius, 7) L. Volusius Maecianus.

Konečně třetí vůdčí hledisko historikova podání, na němž leží možná největší důraz, je vděk, jež Marcus prokazoval svým učitelům i některým ze svých spolužáků z veřejných škol. Tento motiv se vine jako červená nit celou pasáží. *Quibus omnibus ut disciplinarum auctoribus plurimum detulit* (II 2), čteme ve vztahu k učitelům elementárních disciplín. *Sed multum ex his Frontoni detulit, cui et statuam in senatu petit. Proculum vero usque ad proconsulatum provexit oneribus in se receptis* (II 5), čteme ve vztahu k učitelům gramatiky a rétoriky. Spadá sem možná i poznámka o učiteli Commodovi, *cuius ei adfinitas fuerit destinata* (II 7),⁴⁵ zcela jistě však dlouhá perioda týkající se učitele filosofie Iunia Rustika: *quem et reveritus est et sectatus ... stoicae disciplinae peritissimum; cum quo omnia communicavit publica privataque consilia, cui etiam ante praefectos praetorio semper osculum dedit, quem et consulem iterum designavit, cui post obitum a senatu statuas postulavit* (III 3-4). Tato emfatická charakteristika Markova vztahu a jeho vděčnosti vůči Rustikovi tvoří *klimax* celé pasáže se zobecňujícím dovětkem: *Tantum autem honoris magistris suis detulit, ut imagines eorum aureas in larrario habueret ac sepulchra eorum aditu, hostiis, floribus semper honoraret* (III 5). Konečně na adresu Markových oblíbených spolužáků z veřejných škol rétoriky, z nichž dva byli údajně ze senátorského a dva z jezdeckého stavu, životopisec poznamenává: *in quos maxime liberalis fuit, et itaque quidem ut, quos non posset ob qualitatem rei publicae praeponere, locupletatos teneret* (III 9).

Plurimum detulit, multum detulit, tantum honoris detulit – jde o projevy hluboké úcty, kterou Marcus chová ke svým učitelům, zejména však ke dvěma z nich: rétoru Frontonovi a filosofu Rusticovi. Nejedná se přitom jenom o cit, nýbrž zejména o jeho projev, který odpovídá Markovu postavení: pro oba žádá od senátu sochy. Eutychia činí prokonsulem, Rustika podvakerát konsulem. Vůči některým učitelům a spolužákům projevuje mimořádnou štědrost, nikoli však na úkor státní pokladny. Zdá se, že císařův biograf chce nakonec podtrhnout právě tuto stránku věci: *vděk*, který Marcus projevoval vůči svým učitelům, *pocty*, které jim prokazoval, *úřady*, do nichž je povyšoval, *prostředky*, které vynakládal na jejich podporu, *pozornost*, kterou věnoval jejich památce. Zdůrazňuje, co z vděčnosti *dával*.

*

⁴⁵ Srv. HADOT 2002, s. XC, pozn. 2.

Perspektiva, v níž Marcus Antoninus sám vzpomíná na své učitele – v jedné řadě se svými pokrevními i adoptivními předky, rodiči a příbuznými – je opačná. Císař nehovoří o tom, co dával, nýbrž o tom, co sám *dostal*, přesněji jakou vlastnost, jakou zásadu, jaké poučení od kterého ze svých učitelů *získal*.

Pořadí osob, jejichž vliv na svou formaci si císař v *εἰς ἑαυτόν* připomíná, neodpovídá pořadí ve *VM* a neodpovídá ani chronologii, ani posloupnosti nauk či rozdělení filosofických škol. Po Markových pokrevních předcích a jeho vychovateli (I 1-5) následují učitelé (I 6-13): Diognétos,⁴⁶ Markův učitel malířství, kterého sice životopisec také zmiňuje (*VM* IV 9), ale nikoli mezi Markovými učiteli základních disciplín; Rusticus,⁴⁷ Markův nejoblíbenější učitel filosofie (*VM* III 3); stoický filosof Apollónios z Chalcedonu (nebo z Chalkidy) v Bithýnii,⁴⁸ za nímž Marcus docházel mimo císařský palác (*VM* III 1); stoický filosof Sextus,⁴⁹ synovec Plútarchův; gramatik Alexander,⁵⁰ rétor Fronto;⁵¹ platonik Alexander,⁵² který nepatřil mezi Markovy učitele, ale byl jeho sekretářem *ab epistulis*; stoický filosof Cinna Catulus;⁵³ peripatetický filosof Claudius Severus;⁵⁴ stoický filosof Claudius Maximus.⁵⁵

Uvedme několik příkladů Markových vzpomínek na to, co získal od svých učitelů:

„Od Diognéta: nezáměřím se na prázdné věci;⁵⁶ (...) lásku k filosofii; (...) touha spát na prostém loži a na pouhé kůži a vůbec záliba ve všem, co patří ke spartánskému způsobu života.“ (I 6,1. 3. 8)

„Od Rustika: vědomí, že je třeba napravovat své smýšlení⁵⁷ a věnovat mu péči; (...) odvrát od rétoriky, básnictví a duchaplného způsobu mluvy;⁵⁸ (...)

⁴⁶ Srv. HADOT 2002, s. LXXXI-LXXXIV.

⁴⁷ Srv. výše pozn. 41.

⁴⁸ Srv. výše pozn. 39.

⁴⁹ Srv. výše pozn. 40.

⁵⁰ Srv. výše pozn. 33.

⁵¹ Srv. výše pozn. 38.

⁵² Srv. HADOT 2002, s. CVII-CXII.

⁵³ Srv. HADOT 2002, s. CXII-CXIV.

⁵⁴ Srv. výše pozn. 43.

⁵⁵ Srv. výše pozn. 42.

⁵⁶ I 6,1: τὸ ἀκενόσπουδον, srv. VII 3,1.

⁵⁷ K významu termínu ἡθὸς v tomto kontextu srv. HADOT 2002, s. 20, pozn. 22.

⁵⁸ ἀσπειρολογία, *urbanitas*, srv. QUINTILIANUS, *Inst. orat.* VI, 3,17. 107.

zásada číst přesně, nespokojovat se s povrchním pochopením a nepřítakávat hned tomu, co plácají druzí; setkání se zápisky z Epiktétových přednášek, které mi přinesl z domova.“ (I 7,1. 3. 7-8)

„Od Apollónia: svoboda a jednoznačná absence nahodilosti; zásada neřídit se ani na chvíli ničím jiným než rozumem; (...) pohled na evidentní a živoucí příklad toho, že týž člověk může být nanejvýš energický a uvolněný; trpělivost při výkladu textu; pohled na člověka, který zjevně pokládá zkušenost a zběhlost ve výuce teoretických nauk za nejméně významnou ze svých kvalit.“ (I 8,1. 4-6)

„Od Sexta: přívětivost; vzor rodiny pod otcovskou autoritou; pojem života podle přirozenosti; nestrojená důstojnost; (...) metodické hledání a pořádání zásad nezbytných pro život, založené na bezpečném poznání; neokázalá učenost.“ (I 9,1-4. 8. 11)

„Od gramatika Alexandra: absence výtek; namísto pohoršení nad těmi, kdo se v řeči dopustili nějakého barbarismu, solecismu nebo chybné skladby, umění vhodným způsobem vyjádřit to, co mělo být řečeno, jako by to byla odpověď nebo potvrzení nebo společná úvaha (...).“ (I 10,1-2)

„Od Frontona: poznání, jak může člověka ovládat závist, vychytralost, přetvářka a že celkem vzato právě ti, kterým se u nás říká patriciové, jaksí nejsou schopni skutečně milovat.“ (I 11)

„Od platonika Alexandra: zásada nikomu opakovaně, a není-li to nezbytně nutné, neříkat ani nepsat v dopise, že nemám čas, a nevyhýbat se tímto způsobem ustavičně, pod záminkou vnějších okolností, povinností plynoucím z našich vztahů k těm, kdo žijí s námi.“ (I 12)

„Od Catula: zásada nepohrdat výtkou přítele, ani kdyby náhodou byla bezdůvodná, ale pokusit se obnovit obvyklý vztah; (...) opravdová láska k dětem.“ (I 13,1. 3)

Císař formuluje vzpomínky na své učitele v podobě stručných myšlenek, vyjádřených často jen jediným nebo dvěma slovy:⁵⁹ τὸ ἀκενόσπουδον, τὸ ἐλευθέρον, τὸ εὐμενές, τὸ ἀνεπιπληκτόν, τὸ πολυμαθὲς ἀνεπιφάντως, jindy delším souslovím s užitím specificky stoických pojmů: τὸ λαβεῖν φαντασίαν τοῦ χρήσειν διορθώσεως καὶ θεραπείας τοῦ ἡθους ..., τὴν ἐννοίαν τοῦ κατὰ φύσιν ζῆν ..., τὸ καταληπτικῶς καὶ ὀδῶ ἐξευρετικόν τε

⁵⁹ K formální stránce první knihy *Ad seipsum* srv. GOURINAT 2012, 318-320; ke stylistickým prostředkům srv. GIAVATTO 2012; k užití a významu substantivizovaných infinitivů a neutrálních adjektiv jakož i k problému jejich překladu do moderních jazyků srv. KURZOVÁ (1976).

καὶ τακτικὸν τῶν εἰς βίον ἀναγκαίων δογμάτων... Zpodstatnělé infinitivní vazby transponují vlastnosti Markových učitelů do podoby osvojitelných zásad: <τό> πρὸς μηδὲν ἄλλο ἀποβλέπειν μηδ' ἐπ' ὀλίγον ἢ πρὸς τὸν λόγον ..., τὸ μὴ ὀνειδιστικῶς ἐπιλάμβανεσθαι τῶν... Někdy jde výslovně o vzor určitého chování: τὸ παραδείγμα τοῦ οἴκου τοῦ πατρονομουμένου ..., τὸ ἐπὶ παραδείγματος ζῶντος ἰδεῖν ἐναργῶς ..., τὸ ἰδεῖν ἄνθρωπον σαφῶς ..., jindy snad spíše o zásadu, kterou učitel vštípil svému žákovi: τὸ σκίμποδος καὶ δορᾶς ἐπιθυμῆσαι ..., τὸ περὶ τὰ τέκνα ἀληθινῶς ἀγαπητικόν ..., μηδὲ ... παραιτεῖσθαι τὰ κατὰ τὰς πρὸς τοὺς συμβιούοντας σχέσεις καθήκοντα ... Jindy se jedná o předanou životní zkušenost: ὅτι ὡς ἐπίπαν οἱ καλούμενοι οὗτοι παρ' ἡμῖν εὐπατρίδαι ἀστοργότεροί πως εἰσίν. Vše je jakoby povýšeno na úroveň trvale platných zásad. I jednotlivé události a zvraty v Markově osobním životě vyvolané jeho učiteli získávají v jeho formulacích jakýsi osudový, nadosobní ráz: τὸ ἐντυχεῖν τοῖς Ἐπικτητείοις ὑπομνήμασι ..., τὸ ἀποστῆναι ῥητορικῆς ...

Tento nadosobní pohled na vlastní život nachází své nejvlastnější odůvodnění v závěrečném odstavci první knihy *Ad seipsum*, v němž Marcus vypočítává dobrodiní, jichž se mu dostalo od bohů, a v němž se ještě jednou vrací ke svým učitelům:

„Od bohů: ... že jsem nepokročil více v rétorice, v básnictví a v ostatních studiiích, v nichž bych byl možná zůstal vězet, kdyby se mi zdálo, že dělám snadné pokroky; že jsem včas pozvedl své vychovatele k počtám, po nichž, jak se mi zdálo, toužili, a neponechal je pouhé naději, že tak učiním později, protože jsou ještě mladí; že jsem poznal Apollonia, Rustika, Maxima; že jsem získal jasnou a často zpřítomňovanou představu o tom, jak žít podle přirozenosti, takže už nic nebrání, nakoľik to záleží na bozích a na sděleních, pomoci, myšlenkách, které přicházejí shůry, abych žil podle přirozenosti, a jestliže toho ještě nedosahuji, je to mou vinou, protože nezachovávám to, nač mne upomínají, ano, čemu mne učí bohové...“ (I 17,1. 9-11)

V této perspektivě byli Markovi učitelé jedním z darů prozřetelnosti. Naučili jej, jak „žít podle přirozenosti“. Tím, co mu svými vlastním životem ukázali a co mu svými naukami vštíplili, jej osvobodili od překážek, které takovému životu brání. Co od nich získal, bylo konec konců poznání toho, co dostává od bohů. Naučili jej životu, jehož pravidlem je přijímat vše jako dar prozřetelnosti. Přivedli jej k poznání, že jeho pravým učitelem je prozřetelnost sama: bohové, božský řád a běh celého kosmu. Nyní je už jenom na něm samém, aby chápal a zachovával, čemu jej učí.

*

Mezi *VM* II-III a *Ad seipsum* I nepochybně existují styčné body. Výčet učitelů vyšších disciplín je z větší a podstatnější části shodný a shodný je i základní motiv císařovy vděčnosti vůči jeho učitelům. Rozdíl je v perspektivě: životopisec zdůrazňuje císařovy činné projevy úcty a vděku, Marcus klade důraz na to, co on sám od svých učitelů získal. Shodně hovoří oba texty i o Markově oddanosti filosofii. U Marka však zcela chybí jakýkoli ohled na posloupnost studijních disciplín, na *cursus studiorum*, který je naopak důležitým prvkem životopiscova podání. Bylo častěji zdůrazněno, že pisatel *HA* se v kapitolách věnovaných výchově budoucích císařů snažil své době (nepříliš nakloněné pohanskému ideálu vzdělání) nabídnout jakési knížecí zrcadlo, zidealizovanou představu o studiu svobodných umění a filosofie, jímž prošli zejména ti lepší z císařů minulého věku.⁶⁰ U Marka samotného se naproti tomu objevuje jiný, tomu protikladný motiv odvratu od svobodných umění (I 7,3; 17,8) ve prospěch filosofie, motiv filosofické konverze. Není to ucelená soustava vzdělání, ἐγκύκλιος παιδεία, co chce Marcus podržet ve své mysli, nýbrž výlučně jen to, co přispělo k jeho životu filosofa. V tomto ohledu se *VM* II-III od *Ad seipsum* I výrazně liší.

Literatura:

- ACKEREN VAN, Marcel. *A Companion to Marcus Aurelius*. Chichester: Wiley-Blackwell 2012.
- ADAMS, Geoff W. *Marcus Aurelius in the Historia Augusta and Beyond*. Lanham, Maryland: Lexington Books 2013.
- BARNES, Timothy D. The Sources of the *Historia Augusta* (1967-1992). In *Historiae Augustae Colloquium Maceratense* (*Historiae Augustae Colloquia, Nova series, III*). Vyd. Giorgio BONAMENTE, Gianfranco PACI. Bari: Edipuglia 1995, s. 1-28.
- BIRLEY, Antony R. Some Teachers of Marcus Aurelius. In *Bonner Historia-Augusta-Colloquium 1966/1967* (*Antiquitas, Reihe 4, Beiträge zur Historia-Augusta-Forschung, Band 4*). Bonn: Rudolf Habelt 1968, s. 39-42.
- BIRLEY, Antony R. Cassius Dio and the *Historia Augusta*. In VAN ACKEREN 2012, s. 13-28.
- CEPORINA, Matteo. *The Meditations*. In VAN ACKEREN 2012, s. 45-61.

⁶⁰ Srv. výše pozn. 30.

- CHASTAGNOL, André. *Histoire Auguste. Les empereurs romains des IIe et IIIe siècles*. Édition bilingue latin-français. Traduction du latin par André CHASTAGNOL. Paris: Éditions Robert Laffont 1994.
- CORTASSA, Guido. Fozio, Filostrato di Lemno e le lettere greche di Marco Aurelio. *Sileno*, 1994, 20, s. 193-200.
- CORTASSA, Guido. La missione del bibliofilo: Areta e la 'riscoperta' dell'«A se stesso» di Marco Antonio. *Orpheus*, N.S. 1997, 18, s. 112-140.
- DALFEN, Joachim. *Marci Aurelii Antonini ad se ipsum libri XII*. Leipzig: B. G. Teubner 1987.
- DESSAU, Hermann. Über die Zeit und Persönlichkeit der Scriptorum Historiae Augustae. *Hermes*, 1889, 24, s. 337-392.
- DESSAU, Hermann. Über die Scriptorum Historiae Augustae. *Hermes*, 1892, 27, s. 561-605.
- DESSAU, Hermann. Die Überlieferung der Scriptorum Historiae Augustae. *Hermes*, 1894, 29, s. 393-416.
- FLEURY, Pascale. Marcus Aurelius' Letters. In VAN ACKERN 2012, s. 62-76.
- GIAVATTO, Angelo. The Style of the *Meditations*. In VAN ACKERN 2012, s. 333-345.
- GOURINAT, Jean-Baptiste. The Form and Structure of the *Meditations*. In VAN ACKERN 2012, s. 317-332.
- HADOT, Ilsetraut. *Arts libéraux et philosophie dans la pensée antique. Contribution à l'histoire de l'éducation et de la culture dans l'antiquité*. Paris: Librairie philosophique J. Vrin 2005.
- HADOT, Pierre. *La citadelle intérieure. Introduction aux Pensées de Marc Aurèle*. Paris: Fayard 1997.
- HADOT, Pierre. *Marc Aurèle. Écrits pour lui-même*. Tome I: Introduction générale, Livre I. Texte établi et traduit par Pierre Hadot, avec collaboration de Concetta Luna, deuxième tirage. Paris: Les Belles Lettres 2002.
- HARLFINGER, Dieter. *Griechische Kodikologie und Textüberlieferung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1980.
- IRIGOINE, Jean. Survie et renouveau de la littérature antique à Constantinople (IXe siècle). *Cahiers de Civilisation Médiévale X^e-XIIe Siècles*, 1962, 5, s. 287-302. (Přetištěno in HARLFINGER 1980, s. 173-205.)
- KURZOVÁ, Helena. Zur nominalen ausdrucksweise im Griechischen (Marcus Aurelius, ΤΑ ΕΙΣ ΕΑΥΤΟΝ, I). *Graecolatina Pragensia*, 1976, 7, s. 103-110.
- MOMMSEN, Theodor. Die Scriptorum Historiae Augustae. *Hermes*, 1890, 25, s. 228-292.

- MOUCHOVÁ, Bohumila. Omina mortis in der Historia Augusta. In *Bonner Historia-Augusta-Colloquium 1968/1969* (Antiquitas, Reihe 4, Beiträge zur Historia-Augusta-Forschung, Band 7). Bonn: Rudolf Habelt 1970, s. 111-149.
- MOUCHOVÁ, Bohumila. Crudelitas principis optimi. In *Bonner Historia-Augusta-Colloquium 1970* (Antiquitas, Reihe 4, Beiträge zur Historia-Augusta-Forschung, Band 10). Bonn: Rudolf Habelt, s. 167-194.
- MOUCHOVÁ, Bohumila. *Untersuchungen über die Scriptores Historiae Augustae* (Acta Universitatis Carolinae Philologica, Monographia LVII). Praha: Univerzita Karlova 1975.
- MOUCHOVÁ, Bohumila. Zur Analyse der Ausdruckweise in der Historia Augusta. *Graecolatina Pragensia*, 1976, 7, s. 135-140.
- MOUCHOVÁ, Bohumila. Zum literarischen Porträt des Opilius Macrinus in der Historia Augusta. *Graecolatina Pragensia*, 1983, 10, s. 29-34 (= 1983a).
- MOUCHOVÁ, Bohumila. Ignobilitas Macrini. *Listy filologické*, 1983, 106, s. 174-177 (= 1983b).
- MOUCHOVÁ, Bohumila. Zwei Studien zu den Prologen und zur Komposition der Historia Augusta. *Graecolatina Pragensia*, 1983, 10, s. 88-92 (= 1983c).
- MOUCHOVÁ, Bohumila. Einige Hinweise in der Historia Augusta (bes. Max. 7,3 und Gd. 9,1). *Graecolatina Pragensia*, 1993, 14, s. 85-88.
- MOUCHOVÁ, Bohumila. Zur Charakteristik von Pescennius Niger in seiner Biographie in der Historia Augusta. *Graecolatina Pragensia*, 1997, 15, s. 113-122.
- ROSEN, Klaus. Marc Aurels Selbstbetrachtungen und die *Historia Augusta*. In *Historiae Augustae Colloquium Perusinum* (Historiae Augustae Colloquia, Nova series, VIII). Vyd. Giorgio BONAMENTE, François PASCHOUD. Bari: Edipuglia 2002, s. 421-425.
- SCEITHAUER, Andrea. Kaiser und Musik in der *Historia Augusta*. In *Historiae Augustae Colloquium Barcinonense* (Historiae Augustae Colloquia, Nova series, VI). Vyd. Giorgio BONAMENTE, François HEIM, Jean Pierre CALLU. Bari: Edipuglia 1998, s. 297-311.
- SCHENKL, Heinrich. Zum ersten Buche der Selbstbetrachtungen des Kaisers Marcus Antoninus. *Wiener Studien*, 1912, 34, s. 82-96.
- SCHENKL, Heinrich. *Marci Antonini Imperatoris In semet ipsum Libri XII*. Lipsiae: B. G. Teubner 1913.
- SCHULZ, Otto Theodor. *Das Kaiserhaus der Antonine und der letzte Historiker Roms. Nebst einer Beigabe: Das Geschichtswerk des Anonymus*. Leipzig: G. B. Teubner 1907.

- SICHERL, Martin. Platonismus und Textüberlieferung. In *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 1966, 15, s. 201-229. (Doplněno a přetištěno in HARLFINGER 1980, s. 535-576.)
- STRAUB, Johannes. *Heidnische Geschichtsapologetik in der christlichen Spätantike. Untersuchungen über Zeit und Tendenz der Historia Augusta* (Antiquitas, Reihe 4, Beiträge zur Historia-Augusta-Forschung, Band 1). Bonn: Rudolf Habelt 1963.
- STRAUB, Johannes. Severus Alexander und die Mathematici. In *Bonner Historia-Augusta-Colloquium 1968/1969* (Antiquitas, Reihe 4, Beiträge zur Historia-Augusta-Forschung, Band 7). Bonn: Rudolf Habelt 1970, s. 247-272.
- SYME, Ronald. The Bogus Names in the Historia Augusta. In *Bonner Historia-Augusta-Colloquium 1964/1965* (Antiquitas, Reihe 4, Beiträge zur Historia-Augusta-Forschung, Band 3). Rudolf Habelt: Bonn, 1966, s. 257-272. (Přetištěno in SYME 1971, s. 1-16.)
- SYME, Ronald. *Emperors and Biography. Studies in the Historia Augusta*. Oxford: Clarendon Press 1971.
- SYME, Ronald. *Historia Augusta Papers*. Oxford: Clarendon Press 1983.

Zkratky:

- HA *Historia Augusta*
- PIR *Prosopographia Imperii Romani*, Berolini et Lipsiae: Walter de Gruyter 1933-
- RE *Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart: J. B. Metzler 1894-
- VM *Vita Marci Antonini Philosophi*

■ **SUMMARY**

Tantum autem honoris magistris suis detulit (Vita Marci Antonini II-III a Ad seipsum I)

The paper compares the accounts of Marcus Aurelius' teachers given in chapters II-III of the *Vita Marci Antonini Philosophi* in the *Historia Augusta* and in the first book of Marcus Aurelius' *Meditations*. It begins with a short summary of a century of research on both the *HA* and the *Meditations*, concluding that the latter is not likely to be one of the sources for the former. A scrutiny of *Vita Marci* II-III picks out the writer's main objectives. These consist in highlighting Marcus' zeal for philosophy, his gratitude towards his teachers and the educational system represented by them. An examination of *Meditations* I 6-13 and 17 shows how Marcus himself presents his teachers. The emperor retains only the moral advice given by them, in word or deed. The language he uses gives his notes the character of headwords standing for philosophical attitudes and principles. In I 17 Marcus eventually presents his teachers' beneficent impact on him as an instrument of providence that freed him to follow the advice of gods themselves, his teachers ever since. In comparing the accounts of the *HA* and the *Meditations* there is a striking contrast: whereas the author of the *HA* insists on the educational curriculum as a system, leading from elementary disciplines through the liberal arts to philosophy, Marcus' account of his learner's years records a break from the liberal arts and a conversion from them to philosophy.